

О. І. Лліаді

(Київ)

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКА ГІДРОНІМІЯ КАРПАТ. II *

Назва двох закарпатських потоків **Гіґа** [Г'иґа] (1. л. Щаулу **л.** Білої Тиси л. Тиси л. Дунаю; 2. п. Гиджанки п. Квасного п. **Білої** Тиси л. Тиси л. Дунаю) (СГУ 131) сягає псл. **Guga*, що ставить гідронімізацію апелатива **guga* 'щось велике; опукле, кругле' (пор., наприклад, такі його рефлекси: хорв. діал. *gìga* 'велика худа жінка', серб. *gùga* 'висока жінка')¹. Типологічно така мотивація водної назви перевіряється прикладами на зразок праслов'янських гідронімів **Vьrš-eva* < **vьrš-eva* (~ і.-е. **b(h)er-* 'щось опукле, товсте; нерівне'²), **Vьlv-anь* < **vьlv-anь* (~ і.-е. **b(h)el-* 'надуватися, товстіти')³.

Доказом того, що в карпатському ареалі колись існував топографічний термін **guga*, який до певного часу зберігав продуктивність, є топоніми типу *Гіґа* (*Гіґа*) назва вершини гори в Івано-Франківській області (Надвірнянськ. р-н, с. Лазок; ОАІУМ), *Гуґа Нижня* — ойконім (Івано-Франківська обл.; Vasmer RGN II, 349).

Іза — назва річки на Закарпатті, яка в угорських документах XVII ст. згадується у формі *Izapataka*⁴. Йдеться про адаптацію слов'янського потамоніма *Іза* за допомогою приєднання угорського терміна гідрографічної номенклатури *patak* 'річка, ручай' (Hidrovičs, Gáldi 1033) (останній — слов'янське запозичення в угорській мові < псл. **po-tokъ*). У свою чергу, укр. *Іза* продовжує

* Продовження. Початок див.: Актуальные вопросы славянской ономастики. Гомель, 2002. С. 94 — 101.

псл. **Ēza* < **ēza* (: укр. діал. *іза* 'верхній край рибальської снасті брії', котре фіксується в діалектах, дотичних до течії Дністра, пор. ще граматичний варіант — рос. діал. *ез* 'запруда для ловлі риби', болг. *яз* 'загата, гребля' та ін., для котрих відновлюється архетип **ēzъ* — ЭССЯ 6, 59).

Розглянутий гідронім може мати статус праслов'янського, оскільки існують гідронімі паралелі в інших слов'янських зонах, пор.: рос. *Еза* — гідронім (бас. Волги; Vasmer I, 681), пол. *Jaz* — гідронім (колишня дамба чи озеро; SG III, 536). Проте не виключена й пізніша, незалежна, онімізація відповідного географічного апелятива в кожній із слов'янських мов в історичний період, пор. ще відбиття **ēzъ* у топонімії: рос. *Ез*, *Яз* (інша назва — *Болдино*) — поселення в колишніх Костромській та Нижегородській губ. (Vasmer RGN III, 184; X, 489), пол. *Jaz* — топонім (SG III, 536) та ін.

Українська водна назва *Лостун* (*Łostun*), локалізована на території сучасної Коломиї (Vasmer III, 119), має паралель у пол. *Łostun* — гідронім (SG V, 367). Обидві лексеми сягають псл. **Łostunъ* < **łost-unъ*, утвореного від погано збереженого **łostъ* (: слов'ян. *Lostova*, X ст. — поселення в районі р. Віппери; Фортинский 160; сягає **Lost* — антропонім).

Наведена базова основа **łostъ* — варіант зі ступенем редукції стосовно псл. **łusta* 'шматок, кусень; лушпиння' (: рос. *луста* 'кусень, шматок (хліба)', *лустá* 'шкірка, лушпиння, лузга' та ін. ЭССЯ 16, 202; сюди ж рос. *Лустинг*, 1611 р. антропонім; Строев II, 214, 215) < і.-е. **lou-st-* 'відрізати, відділяти' (ЭССЯ 16, 203). Тобто йдеться про відбиття у псл. **łostъ* (пор. лит. *lūstas* 'кусень хліба' — ЭССЯ 16, 203 — як найближчий відповідник) і.-е. **lū-st-*.

Отже, залучення ономастичного матеріалу дозволяє реконструювати втрачену ланку аблаутної пари **lust-* / **łost-*.

Етимологізуючи східнослов'янські лексеми типу наведених вище рос. *луста*, *лустá*, М. Фасмер без будь-яких коментарів, усупереч іншим дослідникам, пише про сумнівність їхнього зв'язку з д.-ісл. *ljōsta* 'бити, ламати', норв. *lostá* 'обдирати', д.-норв. *lost* 'удар' (Фасмер II, 536). Проте цей зв'язок не може викликати сумнівів, оскільки узгоджується з історичною фонетикою германських і слов'янських мов. Зокрема, кореневий вокалізм *jó* в д.-ісл. *ljōsta* — закономірний рефлекс кореневого дифтонга *eɥ* (у позиції

перед *s*)⁵ в і.-е. **ley-st-*, що виступає апофонічним варіантом до згаданого вище **loy-st-*, відбитого в псл. **lusta*. Те саме стосується й норвезької та давньонорвезької лексем, аблаут яких репрезентує фонологізацію низьких позиційних варіантів короткого і.-е. *ǝ* як *ø* в германських мовах. Отже, псл. **lusta* та наведені германські імена репрезентують апофонічні варіанти однієї індоєвропейської основи **ley-st-* / **loy-st-*.

Існує можливість альтернативної етимології гідроніма *Лос-тунь*, а саме реконструкція його як псл. **Lostunǝ* < **lost-unǝ*, з основою, варіантною до псл. **loskǝ* (: д.-рус. *лоскъ* 'вибалок, неглибока балка', рос. діал. *лоск* 'байрак'), що сягає того ж етимологічного гнізда, в якому сформована основа і.-е. **lēk-* 'розривати' (ЭССЯ 16, 85, 87). Тобто йдеться про *-k-*, *-sk-* / *-st-*-розширення різних апофонічних варіантів одного індоєвропейського кореня. Щодо варіативності детермінативних комплексів *-sk-* / *-st-* пор. рос. *пускать* / *пустить*.

Скава (*Skawa*) — ріка, підкарпатська права притока Вісли (Яснопольський 32; SG X, 659) рефлексує псл. **Sǝkava* < **sǝk-ava* — дериват від основи, представленої в дієслові **sǝkati*, **sǝkǝ* (: д.-рус. *сѣкати*, рос. діал. *скасть*, *ску*, чеськ. *skáti*, *sku* 'сукати'). Йдеться про варіант зі ступенем редукції апофонії до **sukati*(*sǝ*) (: укр. *сукати*(ся) 'намотувати нитки на «шпульку» ткацького верстата' — Грінченко 4, 227; пол. діал. *sukać* 'прясти, вити, сукати нитки', ст.-сл. *сукати* 'крутити, зкручувати, прясти', схв. *súkati*, слвн. *súkati* 'крутити, прясти, вити; обертати; згинати' та ін. — Bezlaž III, 339–340). Враховуючи семантику рефлексів цих дієслів, логічно припустити, що в основі мотивації **Sǝkava* лежала ознака викривленості, зігнутої, нерівності рельєфу, дотичного до русла чи течії ріки, або зламаність берегової смуги гідрооб'єкта.

Кваліфікація назви *Скава* (*Skawa*) як вторинної форми до *Skalwa* (і далі — як континуант псл. **Skǝlwa*)⁶ позбавлена формальних підстав, оскільки варіант *Skalwa* реально не засвідчений. Отже, логічніше розглядати *Скава* (*Skawa*) у межах добре збереженого слов'янською лексикою гнізда **sǝkati*, **sǝkǝ*, ніж розцінювати цей гідронім як прояв псл. **Skǝlwa*, не маючи надійних доказів існування в минулому тієї чи іншої, пізніше втраченої, фонетичної ланки.

Щодо інших прикладів функціонування основи **sǝk-* в ономастичній лексиці пор.: пол. *Skawina* — притока Вісли з лівого

берега, *Skawica* — притока Вісли (SG X, 662), *Skawin* — назва фільварку (пов. Любельський; SG X, 662) < **Skawa* — антропонім, укр. *Скатов* — антропонім (Горпинич 68) < **Скам* < **sĕk-atъ(jь)*, *Воскань*, 1649 р. — антропонім (Реєстр 262) < **o(b)-sĕk-anъ* — субстантивований дієприкметник пасивного стану від префіксальної форми дієслова **sĕkati*, а саме — від **o(b)-sĕkati*, рос. *Пересконя* — назва поселення на річці Глодневка (кол. Глодневський стан Орловської губ.; ТОУАК III, 28) < **per-sĕk-on'a* — дериват на *-on'* від незасвідченого **per-sĕkati*, *Скалевой* — антропонім (ТСК 222) < **sĕk-al-ew-ъjъ* < **sĕk-alъ* — назва діяча за дієсловом **sĕkati*.

Для потамоніма **Сола** (ріка, підкарпатська притока Вісли; Яснопольський 32) знаходимо паралелі у пол. *Sola* (двічі) — гідроніми (*Szulowska, Wołnicz-Pawłowska* 274), *Solo* — ріка, що впадає в Тису (згадується Фомою Сплітським у фрагменті про відступ татар від Пешта під час війни з уграми) (Фома Сплітський 292).

Назва відбиває псл. **Sola* < **soia* — кореневе ім'я, що репрезентує і.-с. **sol-* як аблаутний різновид **sel-* (представлене у **selos* 'болото, дреговина; озеро', пор. його рефлексі: д.-інд. *sáras* 'озеро, став', гр. 'έλος 'сирий, вологий, болотистий' — Walde II, 507).

Сърта — річка (локалізується в с. Вовчинець Кельменецького р-ну Чернівецької обл.; ОАІУМ). Знак *ŷ*, використаний у транскрипції, позначає особливу закриту артикуляцію звука [y], що виник унаслідок зміни первісного [o] в ненаголошеному складі. З огляду на це первісно назва мала вигляд **Сорта*. Слово побудоване за типовою слов'янською фонетичною формулою тьрт. Звідси закономірний висновок про реконструкцію псл. **Sърта*, що відбилось в пол. *Sarta* — ріка (притока Каменя; SG X, 326) і має граматичний варіант **Sъртъ*, наявний у рос. *Общій Сыртъ* — гідронім (верхня течія Самари) (Мензбир 65).

Відновлення компонентів гідронімного гнізда з основою **Sърт-* неможливе без залучення похідних форм, пор. рос. *Съртица* — потік (кол. Ярославська губ.; Vasmer VII, 479), *Съртань* — притока озера Соя-ярви-Сои (КОРК 38) < **Sърт-ica*, **Sърт-anъ*, котрі ілюструють у (ы)-рефлексацію псл. ь в групі тьрт (такі випадки вже неодноразово описувались у фаховій літературі).

Потамонім континує варіантну (зі ступенем редукції) основу до розглянутого раніше у спеціальній літературі праслов'янського

гідроніма **Sertъ*, сформованого в етимологічному гнізді з чільним і.-є. **ser-* ‘текти, струїтися; серп, гачок; плести, зв’язувати’, що розширене *t*-детермінативом⁷. Назви **Sertъ* / **Serta* / **Sertъ* становлять інтерес як рефлексії групи гідронімів індоєвропейського рівня **Sertōs* / **Srtōs* / **Srtā*, котрі мають паралель у франц. *Sarte*, 1265 р. (нині – *Sarthe*) – назва ріки в Луарі, для якої реконструюється прототип **Sarta*⁸. З огляду на це в подальшому може йтися про функціонування у добу індоєвропейського діалектного стану відповідного гідронімного гнізда.

Очевидно, аналогічну мотивацію має група литуанізованих слов’янських назв гідрооб’єктів на території колишньої Жемайтської землі (пор., напр., *Copmyn* – ріка в Росенській волості < **Copt* / **Copta* < **Sertōs* / **Serta* та ін., граматично адаптовані в литовських діалектах за допомогою приєднання гідрографічного терміна *ipe*, *ipis*)⁹.

Слов’янський ономастикон дає свідчення колишнього продуктивного функціонування лексики з вказаною основою, пор.: рос. *Суртова* (Казанська губ.), *Суртово* (*Суртово*; Псковськ. губ.), *Сартово Большое и Малое* (Ярославськ. губ.), укр. *Сурты* (*Surty*; інша назва – *Струмовка*; Закарпаття) – ойконіми (Vasmer RGN VIII, 650, 107), пол. *Sartawice Górne* (у німецькій передачі – *Ober-Sartawitz*, *Sartowitz*, 1243 р.), *Sartawice Dolne* (*Nieder-Sartawitz*, 1710 р.) – топоніми (SG X, 326, 327), що мають в основі антропонім **Sertavitjъ*, утворений на базі втраченого ад’єктива **sertavъ(jъ)*, *Sartaniszkі* (пов. Вількомерський; SG X, 326) – давній слов’янський топонім **Sartan* (< **Sert-anъ*), адаптований у мовленні місцевого литовського населення шляхом приєднання форманта *-iški*, болг. *Сърты* (*Съртове*) – гори неподалік від долини р. Дилбок (БД 405), макед. *Срт* – місцевість із пагорбами; верхівка пагорба, *Срто* – гірська долина з пасовиськом (Видоески 150), *Сртот*, *Сртон* – гребені гір (Пжанка 444), схв. *Srnice* – ойконіми в Боснії та Герцеговині (Im. m. 14) < **srtъnica*.

Семантика номінації перелічених назв відбиває первісне ‘вигнутий, зігнутий, нерівний об’єкт’, що не протирічить генетичному значенню основи **ser-* (див. вище), пор. південнослов’янські іншелятиви, перший з яких, імовірно, й ліг в основу згаданих онімів – макед. *срт* ‘гребінь гори чи гірського перевалу; скеля з острою вершиною’, *сърт*, *сърт* ‘т. с.’ (Видоески 150).

- ¹ Детальніше див.: Іліаді О. І. Архаїчна лексика діалектів Закарпаття // Студії з ономастики та етимології. 2003. К., 2003. С. 105.
- ² Див.: Іліаді О. І. Із слов'янської гідронімії. І: укр. *Боржава* // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту. Серія: Мовознавство. Тернопіль, 2003. Вип. 1 (IX). Ч. 1 (Ономастика). С. 94–96.
- ³ Шультгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998. С. 52–53.
- ⁴ Німчук В. В. З історичної топонімії Закарпаття // Питання сучасної ономастики. К., 1976. С. 25.
- ⁵ Див.: [Гухман М. М.] Система гласных фонем в германских языках // Сравнительная грамматика германских языков / Под ред. Э. А. Макаева. М., 1962. Т. 2. С. 113.
- ⁶ Казлова Р. М. Славянская гідронімія. Праславянські фонд. Гомель, 2003. Т. III. С. 307.
- ⁷ Докладніше див.: Шультгач В. П. Цит. праця. С. 239–240 (з літературою).
- ⁸ Krahe H. Die Struktur der alteuropäischen Hydronymie. Wiesbaden, 1962. S. 336.
- ⁹ Див. про це: Козлова Р. М. Адаптація славянської гидронімії не-славянськими етносами. I // Актуальні питання славянської ономастики. Гомель, 2002. С. 124–125.

Скорочення

БД	—	Матеріали для болгарських древностей Абоба-Плиска. Софія, 1905.
Видоески	—	Видоески Б. Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик. Скопје, 1999.
Горпинич	—	Горпинич В. О. Прізвища степової України: Словник. Дніпропетровськ, 2000.
Грінченко	—	Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.
ЭССЯ	—	Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. М., 1974–2003. Вып. 1–30.
КОРК	—	Каталог озер и рек Карелии / Под ред. Н. Н. Филатова и А. В. Литвиненко. Петрозаводск, 2001.
Мензбир	—	Мензбир М. А. Охотничьи и промысловые птицы Европейской России и Кавказа. М., 1900. Т. I.
ОАІУМ	—	Ономастичний архів Інституту української мови НАН України.
Пјанка	—	Пјанка В. Топономастиката на Охридско-Преспанскиот базен. Скопје, 1970.

- Реєстр — Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту. К., 1995.
- СГУ — Словник гідронімів України / Ред. колегія: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. К., 1979.
- Строев — Архив П. М. Строева. Петроград, 1915–1917. Т. I–II.
- ТОУАК — Труды Орловской ученой архивной комиссии. Орел, 1895. Т. III.
- ТСК — Телефонный справочник города Кировограда. Кировоград, 1993.
- Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. М., 1986–1987. Т. I–IV.
- Фома Сплитский — Фома Сплитский История архиепископов Салоны и Сплита / Вступ. статья, пер. и комм. О. А. Акимовой. М., 1997.
- Фортинский — Фортинский Ф. Я. Титмар Мерзебургский и его хроника. СПб., 1872.
- Яснопольский — Яснопольский Л. Шоссейные и водные пути Галиции. Петроград, 1915 (с картой).
- Bezłaj — Bezłaj F. Etimološki slovar slovenskega jezika. Ljubljana, 1995. Knj. 3.
- Hadrovics, Gáldi — Hadrovics L., Gáldi L. Magyar-ország szótár. Budapest, 1952.
- Im. m. — Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji. Beograd, 1956.
- SG — Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1902. T. I–XV.
- Szulowska, Wolnicz-Pawłowska — Szulowska W., Wolnicz-Pawłowska E. Nazwy wód w Polsce. Część I. Układ alfabetyczny. Warszawa, 2001.
- Vasmer — Wörterbuch der russischen Gewässernamen / Begr. von M. Vasmer. Berlin; Wiesbaden, 1961–1969. Bd I–V.
- Vasmer RGN — Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.
- Walde — Walde A. Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. Berlin und Leipzig, 1930. Bd II.